

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 6, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2019): 377-396

Kafkasya Arap Edebiyatında Şeyh Şamil
Sheikh Shamil in the Arabic Literature of the Caucasia

Kamran Abdullayev
Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı
Bilim Dalı
Asist., Prof., Trabzon University, Faculty of Theology, Department of
Arabic Language.
e-mail: kabdullah1984@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2368-7338>
DOI: 10.33718/tid.547434

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 1 Nisan / April 2019
Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Mayıs / May 2019
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Kamran Abdullayev, "Kafkasya Arap Edebiyatında Şeyh Şamil", *TİD* 6/1 (Bahar 2019): 73-92.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Kafkasya Arap Edebiyatında Şeyh Şamil

Öz

Gazavât veya Müridizm olarak isimlendirilen Kafkasya'nın Rus işgalcilere karşı direnişi Gâzi Muhammed ile başlamıştır. Gazavât'ın başlamasından itibaren bu harekâta önderlik eden isimler Ruslarla beraber bölgedeki bazı siyâset ve ilmîye ehliyle de savaşmak zorunda kalmışlardır. Bu liderlerden olan Şeyh Şamil de sadece Ruslarla savaşmamış, aynı zamanda bölgede kendisine muhâlif olanlarla hem siyâsî hem edebî hem de ilmî alanlarda mücâdele vermiştir. Kurduğu İmâmet Devleti'nin resmî dili olarak Arapça tercih edilmiş ve buna bağlı olarak Arapça ilmî ve edebî literatür oluşturulmuştur. Yaklaşık olarak otuz yıllık Şeyh Şamil Devleti döneminde bu Arapça ilmî literatüre katkıda bulunanlar olarak Muhammed Tâhir el-Karahî, Murtaza Ali el-Uradî, Abdurrahmân el-Gâzikumûhî ve diğer âlimler öne çıkmaktadır. Bahsedilen müellifler fıkıh, târih ve edebî alanlarda eser vermiş âlimlerdir. Şeyh Şamil döneminden sonra Hasan Alkadârî de bu silsileye katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Şeyh Şamil, Arapça, Methiye, Hiciv.

Sheikh Shamil in the Arabic Literature of The Caucasia

Abstract

The opposition against the Russian occupants started by Ghazi Muhammed that called ghazavat or mouridism. With the ghazavat period the names who led this movement had to fight against some figures from the politics and science areas. Sheikh Shamil is one of these leaders that just not fighten against Russians, also struggled against his opponents in politics, literature and scientific areas. He established the Imamate state and made Arabic its official language. Following it Arabic became language of science and literature. Approximately Imamate State of Sheikh Shamil took 30 years, in this period Muhammad Tahir el-Karahi, Murtaza Ali el-Uradi and Abdurrahman el-Gazikumuhi contributed to the Arabic literature. Works of the mentioned authors are on fiqh, history and rhetoric. After Sheikh Shamil, Hasan Alkadari joint this range.

Key Words: Caucasia, Sheikh Shamil, Arabic, Madîh (panegyric), Hija (lampoon).

GİRİŞ

XIX. asır bir çok yönüyle Kafkasya tarihinde önemli izler bırakan bir dönemdir. Bu asrın başlarından itibaren bölge tecdrici olarak Çarlık Rusya-sı'nın işgali altına girmeğe başlamış, buna bağlı olarak Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde kuzeyden gelen ve bu Hıristiyan düşmana karşı isyan olayları yaşanmaktaydı. Dağınık bir görüntü arzeden bu isyanlar Gâzi Muhammed veya Molla Muhammed liderliğinde farklı bir görüntüye bürünmüştür. Nakşibendî şeyhi olan Seyyid Cemâleddîn el-Gâzikumûhî'nin halîfesi olan Gâzi Muhammed, şeyhinin izni olmadan Kafkasya'da cihâd hareketine başlamakaya karar vermişti. Gâzi Muhammed, Gazavât'a başlamak için manevi önemi büyük olan fetvâyı Seyyid Cemâleddîn'in şeyhinden, yani Molla Muhammed el-Kûrî'den aldı. Bu sırada ceryân eden mektuplaşmaları Seyyid Cemâleddîn'in oğlu Abdurrahmân Gâzikumûhî ve son dönem Kumuk tarihçilerinden Nezîr ed-Durkilî eserlerinde nakletmişler.

Abdurrahmân Gâzikumûhî, *Tezkire* isimli eserinde Gâzi Muhammed ile babası arasında geçen Arapça yazışmaların orijinal metnini paylaşmıştır. Eserdeki bilgilere göre Gâzi Muhammed şeyhinden Rus işgaline karşı cihâda başlamak için izin istemiş, fakat Seyyid Cemâleddîn ona Nakşibendî tarîkatının kurallarına uyması gerektiğini ve başlamak istediği işin insanları fitnelere düşüreceği endişesini ifâde etmiştir. Gâzi Muhammed bu cevaptan memnûn kalmayınca Kuzey Kafkasya'da İsmâil eş-Şîrvânî'nin halîfesi olarak faaliyet gösteren Şeyh Muhammed el-Kûrî'ye mektup yazmış ve ondan istediği fetvâyı almıştı.¹

Nezîr ed-Durkilî ise bu konu içerisindeki bir boşluğu tamamlamış ve Seyyid Cemâleddîn'in Gazavât'a neden olumlu cevap vermediğini yanıtlamıştır. *Nüzhetu'l-Ezhân* isimli eserinde ed-Durkilî, Seyyid Cemâleddîn'in şeyhi Muhammed el-Kûrî'ye yazdığı mektubun aslını paylaşmıştır. Bu uzunca mektupta Seyyid Cemâleddîn, fetvâ vermeme nedenlerini şeyhinin hayatını tehlikeye düşürmemek, kendisinin Rus işbirlikçisi Gâzikumuk yöneticisi Aslan Han'ın baskısı altında olduğunu ve evinde kendisine sığınmış bir misâfiri olduğundan dolayı rahat hareket edemediği gerekçe-

1 Abdurrahmân el-Gâzikumûhî, *Tezkire*, Книга воспоминаний сайида Абдурахмана, сына устада шейха тариката Джамалуддина ал-Хусейни о делах жителей Дагестана и Чечни. Сочинено и написано в Тифлисе в 1285г.х. Перевод с арабского. М.-С. Саидова, Редакция перевода, подготовка факсимильного издания, комментарии, указатели А.Р. Шихсаидова и Х.А. Омарова (Махачкала: Дагестанское Книжное Издательство, 1997) вт. 16а.

leriyle açıklamaktadır.²

Bu tartışmaların ve muhâlefetin çokluğu sebebiyle Gâzi Muhammed bir risâle yazmıştır. Abdülkerîm el-Henûhî Özel Arşivinde bulunan ve beş varaktan oluşan risâlenin ismi *Bâhiru'l-Bürhân li'rtidâdi Ulemâi Dâğıstan*'dır.

Gazavât'ın başlamasına karşı çıkan bölge âlimlerinden bir diğeri Avar bölgesinin müftüsü Nûr Muhammed el-Avârî'dir. *ed-Dürretü's-Semîne*³ isimli bir risâlenin de müellifi olan el-Avârî ile Gâzi Muhammed arasında münâzara cereyân etmiştir. Her iki âlimin arasında geçen bu tartışmalar üç varaklık bir risâlede toplanmıştır. *Münâzarât beyne'l-Îmâm Gâzi Muhammed ve Nûr Muhammed el-Avârî* isimli risâle, Abdülkerîm el-Henûhî Özel Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi Gazavât, başladığı günden itibaren ilmî olarak bölge âlimleri arasında çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Gazavât liderleri iç ve dış düşmanlara karşı verdikleri zorlu mücâdeleyle birlikte birde bu tartışmalarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu tartışmalar Gazavât'ın başına Şeyh Şamil geçtikten sonra da devam etmiştir. Bu dönemde bu tartışmalara fikhî boyutunun yanısıra bir de edebî türler eklenmiştir. Bu edebî türlerin en dikkat çekenleri Medhiyyât ve Hicivlerdir. Gazavât'ın liderliğini yaptığı yaklaşık otuz yıllık dönem zarfında Şeyh Şamil'i savunan veya hicveden çok sayıda kasîde ve şiir kaleme alınmıştır.

2 Nezîr ed-Durkilî, *Nüzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi Ulemâi Dâğıstan*. Trc. A. P. Шихсаидов-Альфريد Бустанов -М. Кемпер (Москва: Mardjani Publishing House, 2012), 97-102.

3 Katalog kaydında müellif ismi yanlışlıkla el-Evârî olarak yazılmıştır. Doğrusu el-Avârî şeklindedir. Bk. Nûr Muhammed el-Avârî, *ed-Dürretü's-Semîne*, 131b-140a, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi, 60 Zile 294/5.

Çoğu zaman siyâsî yönden ele alınan Gazavât, bunun yanısıra fikhî, tasavvufî ve edebî yönlerden de incelenmesi gereken bir harekettir. Bu çalışmada Gazavât târihinde müstesna yeri olan Şeyh Şamil'in, Kafkasya Arapça edebiyâtındaki portresi araştırılmaya çalışılacak ve bu boşluğa bir nebze olsun katkıda bulunmak içik gayret edilecektir.

1. Kafkasya Arap Edebîyatı'nda Şeyh Şamil

Şeyh Şamil'e yöneltilmiş eleştiri ve savunmaların iki ana konusu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi fikhî, diğeri ise edebî eleştiri ve savunmalardır. Her iki konuda yazılmış eserlerin büyük bir kısmının dili Arapça olmasına rağmen bunun iki istisnası vardır. Müellifi Süleyman Efendi olan Türkçe risâlenin ismi Arapçadır. هذا بيان ما رأى سليمان أفندي حين مصاحبته مع (Bu, Süleyman Efendi'nin Şamille birlikteyken ondan gördüklerinin beyânıdır. Şer-i Şerîfe muhâlif olan şeyler hakkında insanlar arasında verdiği hükmü bu şekilde tasvîr ettim) ismindeki risale 1262/1846 yılı Kasım ayının 10'unda Kabartay bölgesinde müellifin kendi hattıyla yazılmıştır. Bir parçası kopuk olan risâlenin aslı Azerbaycan/Zakatala iline bağılı Tala köyü câmîinin arşivinde bulunmaktadır.

Şeyh Şamil hakkında yazılmış Türkçe bir diğeri risâle Hacı Abdulhamîd eş-Şekevî'ye aittir. Aslı elimizde bulunmayan bu risâle, Tâhir el-Mevlevî tarafından sadeleştirilmiş halde *Kafkasya Mücâhidi Şeyh Şamil'in Gazavâtı* eserinin sonunda yayımlanmış ve üç sayfadan oluşmaktadır. *Şeyh Şamil'in Gazavâtı* eseri aslında Abdulhamîd eş-Şekevî tarafından Türkçe'ye شمشعة السلاح في مذاق الأرواح ismiyle tercüme edilmiş Muhammed Tâhir el-Karahî'nin *Bârikatu's-Suyûfi'l-Cebeliyye* eseridir. Fakat ifadelerinin ağırlığı sebebiyle Tâhir el-Mevlevî sadeleştirme ihtiyâcı hissetmiştir.⁴

4 Tâhir el-Mevlevî, *Kafkasya Mücâhidi Şeyh Şamil'in Gazavâtı* (Dâru'l-Hilâfe: Matbaa-i Amidî, 1333), 214.

فدائماً في رأي سليمان اقتدى
حين مصاحبتهم مع شوبيل وهكنا
صورت حكمه الذي وقع بين الامام
خلافا للشرع الشريف

دين اسلام ايكن قدير سبري شرع شريف و... وهم شرع موجبند طريقتند سلطان
اولان كسند شريعت ووجوب عمري كچر ملك فرس عيبد واهل الشرع اولان
علماء دخی قاضي وهم مفتي وملا در لمر بونلرين واجب لمری اولدنگه بروننده اولان
ملکين وموحدین آدملة وعظ وبعیت ویروب بین لری بین اولان امورى تفصیل
ایدوب مثلاً دعوی اولسون نزاع وقاصدا اولسون حد قصاص اولسون حکمی
ایمان لمر حق فرانس وواجبات لمری وعبادات لمری وهدیه ایدوب اوقات خمسده
نار کلامی جمع جماعت صلوات عیدین دخی دکوة وقرطه ویرنگ صوم دوتموق
بونلرک دمتلرنگه دخی بیت الله شریف زیارتنه راه مروره قادس وصراف سبیل

اصلاً ونگه پادشاه دوسه بوائيه كندی نهنه ترف ویرمکده دوسه بعضدی اولکي زوانده و
ایله اتفاق ایددی خصوصاً باو احیا نلره تخویف و تزجیر ایلد دوسه پس بویله بیچاره داغستان
طایفه سنه خلاف الشرع اغوی ویروب قدیدن تر واصللاً ونگه پادشاه اولان اولدوس
پادشاه حضرتنه اولد دخی واکارعت اولانلرک بوداغستان دن دولت روستیه نیک اطاعه
و حکومتین چقاروبوب روستیه پادشاه حضرتنه عدومین وچیرا دشمنان ایتمکله کفر دخی
مهر من تلفر و هلاکده و شمشدر و بوائيه خلاف الشرع دوسه دلیل ایتمفادی ایله
مشهور دور مثلاً ولا تقصوا العهد بعد نوکده ها بو قدر رعای بیچاره لر عیرا دولت
روستیه نیک اطاعتدن چقارمشد ویرهم اولد ذوالثوک اولان وهیجلی و توفی
پادشاه حضرتنه بیچاره و قوت سیز خلافتی قنوسنه مقابل دشمنان ایتدی کی خلق الله
هلاکده مفران ضرر لرید ویرهم خلاف الشهد در دلیل کوله تعالی ولا تلقوا انفسکم بایدکم
الی التهلكة الآیة اشوب اولده مذکور اولان الله عظیم الشان دن منزل اولان آیات لادوس
چلجلوله حقدوسه وحديث الحقدوسه برکسه شک اولمیه غیبت و بهتان ایچون دکوله ویر
شوبله معلوم اولونه المعلوم الا اجماع من افند ^{له} فیه ماه نوایر ۱۰ قو قاری

Şeyh Şamil'in yaptıklarını savunma mahiyetinde yazılmış iki en önemli fıkıh eseri Murtaza Ali el-Uradî ve Muhammed Tâhir el-Karahî'ye aittir. Bunlardan Şeyh Şamil döneminde devletin müftüsü görevini icrâ etmiş olan Murtaza Ali el-Uradî'nin *el-Murğim* isimli risâlesi 14 varaktan oluşmaktadır. Risâle yedi bölümden oluşmaktadır. İmâmet, savaş döne-

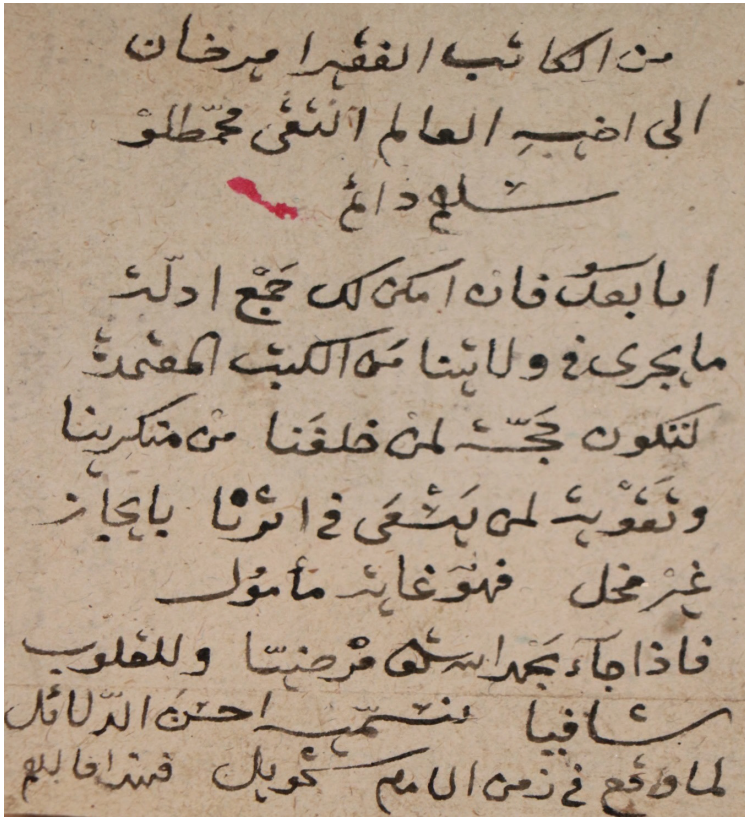
minde katl, savaş olmayan dönemde katl, mürtedin malı konusunda ta-sarruf, riddet ve sebepleri bu konulardan bazılarıdır.⁵

Şeyh Şamilin icraatlarını fikhî olarak savunan bir diğer risâle Muhammed Tâhir el-Karahî'ya ait *أحسن الدلائل لما وقع في زمن الإمام شمويل* isimli risâledir. Mukaddime, altı meslek ve bir hâtimeden oluşan eser beş varaktan oluşmaktadır. Rus yönetimi altında çalışan zenginlerin mallarının alınması, malların itlâf edilmesi ve evlerin tahrîp edilmesi, şeriata uymayanlarla savaşmak bu konulardan bir kaçıdır.⁶ Eser Şeyh Şamil'in kâtiplerinden Emîrhân el-Çirkâvî'nin gönderdiği bir mektup üzerine yazılmış, ismini de yine el-Çirkâvî belirlemiştir. Bahsi geçen mektubun metni aşağıdadır:

5 Alibekov Hızri Özel Arşivi.

6 Alibekov Hızri Özel Arşivi.

من الكاتب الفقير أمير خان إلي أخيه العالم التقي محمطلو، سلام دائم.

أما بعد، فإن أمكن لك جمع أدلة ما يجري في ولايتنا من الكتب المعتمدة لتكون حجة لمن خلفنا من منكرينا وتقوية لمن يسعي في أثرنا بياجيز غير محل فهو غاية مأمول

فإذا جاء بجملة ما مرضينا وللقلوب شافية نسميه أحسن الدلائل لما وقع في زمن الإمام شمويل.

فهذا فالسلام.

Fakir yazar Emîrhân'dan müttakî âlim kardeşi Muhammedilav'a.
Dâimî selam.

Mesele şu ki, arkamızdan gelen inkârcılar için delîl, izimizden gidenler için ise takviye olması için muteber kaynaklardan vilâyetimizde cereyân eden olayların delillerini özetle, fakat (hiçbir konuyu) atlamadan toplaman mümkün olursa bu umulan şeyin zirvesi olur.

Allah Teâlâ'nın izniyle memnûn edici ve kalplere şifâ olacak bir eser

yazılırsa ona Ahsenu'd-Delâil Limâ Vaka'a fî Zemeni'-İmâm Şamuil ismini veririz.

Vesselâm.

Elimizde Şeyh Şamili ve kararlarını savunma mahiyetinde yazılmış bu iki risâle hâricinde başka bir kaynak bulunmamaktadır. Bahsi geçen yazarlardan el-Karahî'nin *Şerhu'l-Mefrûz* isimli bir fıkıh kitabı bulunsa da kitabın içeriği genel fıkıh konularından oluşmaktadır.⁷ İmâmet Devleti'ne ve icraatlarına karşıt olarak ise her hangi bir fikhî çalışmaya henüz rastlanamadı.

2. Şeyh Şamil Hakkında Yazılmış Methiye Ve Hicivler

Şeyh Şamili medheden en meşhur şâirlerin başında Müftü Muhammed Tâhir el-Karahî, Şeyh Şamil'in damadı Abdurrahmân el-Gâzikumûhî ve Hasan Alkadârî ve diğerleri gelmektedir. İsimleri zikredilen müelliflerin Şeyh Şamil hakkında kaleme aldıkları şiir ve kasîdeler müstakil bir kitap içerisinde değil, bilakis çeşitli konular hakkında yazılmış eserlerin içerisinde dağınık olarak bulunmaktadır. El-Karahî'nin kasîdeleri kendisinin kaleme aldığı *Bârikâtu's-Suyûfi'l-Cebeliyye* eserinde, ed-Durkilî'nin *Nüzhetu'l-Ezhân*'ında ve Ali Kayayev'in *Terâcimi Ulemâ-i Dâğîstân* eserleri içerisinde geçmektedir. el-Gâzikumûhî'nin şiirleri ise ağırlıklı olarak kendi eseri olan *Hulâsatu't-Tafsîl 'an Ahvâli'l-İmâm Şamuil* eserinden alındı. Yine Alkadârî'nin Şeyh Şamil'le ilgili şiir ve kasîdeleri *Dîvânû'l-Memnûn* eserinden alınmıştır. Bu çalışmada bahsedilen şâirlerin Şeyh Şamil'le ilgili şiirlerine tercümeleriyle birlikte yer verilecek ve Kafkasya Arap Edebiyatı'nda Şeyh Şamil'in bıraktığı izler araştırılacaktır.

2.1. Şeyh Şamil Hakkında Yazılmış Methiyeler

Şeyh Şamil hakkında methiye yazmış şâirler arasında en çok bilineni Muhammed Tâhir el-Karahî ve Abdurrahmân el-Gâzikumûhîdir. Bu şâirlerden ilki olan el-Karahî'nin asıl ismi Muhammedilav b. Huçalav el-Karahî 1809 yılında günümüzde Çarodinskiy rayon olarak isimlendirilen Karah köyünde doğmuştur. Bölge âlimlerinden Arapça, fıkıh, hadîs ve diğer alanlarda eğitim gören el-Karahî aynı zamanda Seyyid Cemâleddîn el-Gâzikumûhî'nin de mürîdi olmuştur. Bu yüzden müellifin bazı eserle-

7 Muhammed Tâhir el-Karahî, *Şerhu'l-Mefrûz 'Alâ Mueddi'l-Furûz* (Bahçesaray: Tercüman Matbaası, 1903).

rinde tasavvufî düşünceler öne çıkmaktadır. el-Karahî bir dönem Şeyh Şamil'in yanında kâtib ve İmâmet Devleti'nin müdürlerinden olan Danyal Sultan'ın yanında kadılık görevlerinde bulunmuştur. İmâmet Devleti'nin çöküşünden sonra ise Dağıstan'da kalmış ve Rus yöneticilerin baskıları ile bir dönem Dağıstan müftülüğü görevini yürütmüştür. Fakat kısa süre sonra bu görevinden istifa etmiş ve 1880 yılında kendi köyünde vefât etmiştir.⁸

el-Karahî'nin en önemli iki eseri *Bârikatu's-Suyûf* ve *Şerhu'l-Mefrûz* eseridir. Bu eserlerden birincisi Gazavât döneminde yazılmıştır. Fakat Ruslar bu eserin yayılmasından son derece korkmuş ve her türlü baskıyla eserin yayılmasına engel olmuşlardır. el-Karahî'nin 'İbârâtu'l-İ'tibâr isimli risâlesinde bununla ilgili ermeni general Medetov'la olan diyalogu bulunmaktadır. Buradaki bilgiye göre Medetov, el-Karahî'den eseri kendisine göstermesini istemiş ve artık olaylar bittiği için bu eserin yazılmasından dolayı ona bir kötülük yapmayacağını ifâde etmiştir.⁹ Eseri İslâm dünyâ-sı ile tanıştıran Hacı Abdulhamîd eş-Şekevî'dir. eş-Şekevî eseri Türkçeye çevirmiş ve Medîne'de olduğu zaman Şeyh Şamil'in oğullarından Gâzi Muhammed'e vermiştir. Gâzi Muhammed ise eseri yayımlaması için Sebîlu'r-Reşâd dergisinin muharriri Mehmet Akif beye vermiş, o da Tâhir el-Mevlevî'ye vermiştir. Tâhir el-Mevlevî bu tercümeyi sadeleştirmiş ve Osmanlı Türk lehçesine uygun hale getirerek yayımlamıştır.¹⁰

el-Karahî'nin ikinci eseri olan *Şerhu'l-Mefrûz* fıkıh eseri olmasının yanı sıra diğer fıkıh kitaplarından farklılık arz etmektedir. Müellif eserde fikhî görüşleriyle beraber kendisinin yazdığı şiirlere, tasavvufî görüşlerine ve yanında çalıştığı İmâmet Devleti müdürlerinden Danyal Sultan'ın hayatı hakkında bilgilere yer vermiştir. İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Matbaasında yayımlanmış eser, Kafkasya'da en çok okutulan fıkıh eserlerinden biridir.

Bu iki eser dışında müellifin kendi biyografisini anlattığı '*İbârâtu'l-İ'tibâr*, İbrâhîm el-Ereşî'nin *Hâşiyetu'l-Enmûzec* eserine yazdığı *Hâşiyetü 'alâ Hâşiyeti'l-Ereşî* risâlesi ve *Şerhu's-Süllem* gibi bazı risâleleri bulunmaktadır.¹¹

8 Durkilî, *Nüzhetu'l-Ezhân*, 145-146; el-Karahî, *Şerhu'l-Mefrûz*, 241-242.

9 el-Karahî, *İbârâtu'l-İ'tibâr*, vr. 8a, Alamuddin Şeyhilâvî Özel Arşivi.

10 el-Mevlevî, *Şeyh Şamil'in Gazavâtı*, 5-6.

11 Bahsedilen risâleler Alamuddin Şeyhilavi ve Abdullah İsakov Özel Arşivlerinde bulunmaktadır.

el-Karahî Bârikatu's-Suyûf eserinde Şeyh Şamilin muhâliflerinden olan daha sonra bahsedeceğimiz Yusuf el-Yahsâvî'nin bir kasîdesine Vâfir bahrinde yazdığı kasîde ile cevap vermiştir. Kasîdenin orijinal metni ve tercümesi şudur:

شمائل شامل عظاما لذا اقاموه اماما
 بدا في أمره فردا وحيدا وأضحى مفعم العضد قواما
 جميع الروس أسروه بعض جزاء عن ابنته حزاما
 ومن يصدق علي الله يصبه بنار مصيبة بردا وسلاما
 علي حزم أطاعوه أميرا جديرا ان يسمعوه مداما
 علي علم قتال مع المعتدينا فسلم الروس خوفا اصطلاما
 مدى غلبوا مدى غلبوا وأنتم رضيتم قعدا عزلا دواما
 وكم لاقى ببطش حروب روس مع اشتغال فيكم ضراما
 بذا فاق الأنام علو دينا ولكن دأبها في أن يراما
 حلاوة ما أصاب اليوم بلوى بما صين به الدين قياما
 أكان الله يأمر بالشماتة علي البلوى كفي الفرقان ذاما
 لأنت الان في اظهار ضعف أيا من هو هضم العلم اهتظاما
 وهل يجزيهم القهار خيرا علي اهلاكهم قوما طظاما

حقوق المسلمين باكلها ومن شنوا علي المال انتقاما
رماه الله في جنب ارتفاع بما أحيي به دينا مضاما
امارته ابارة كل عاد كرامته اهانة من تعافي
نصرتم دين ربكم جهادا فيجزىكم علي ذاك انتقاما
كفي هذا الفخر في فخار وذم في مذامة انفحاما
فحمد للمهيمن والصلاة علي المختار بدأ واختتاماً¹²

Şamilin nitelikleri azametliydi, bu yüzden onu imam seçtiler.

O işte benzersiz ve tek olduğu görüldü, kolu kuvvetli ve dosdoğru oldu. Bütün Ruslar onu izzetle esir aldılar, kararlılık göstermesinin mükâfâtı olarak.

Kim Allaha karşı dürüst olursa, musîbet ateşini soğuk ve selâmet eder. Kararlılıkla ona itâat ettiler emîr olarak, her zaman dinlemeğe layık bularak.

Bilinçli olarak azgınlarla savaştılar, katliamdan sakınarak Ruslara teslim oldular.

Bazen yendiler, bazen yenildiler, siz ise devamlı oturmaya ve kenarda durmaya razı oldunuz.

Kaç defa Ruslarla savaşın zorluğuyla karşılaştı, sizin içinizdeki tutuşmayla da uğraşırken.

Dîninin yüceliğiyle insanlara üstün oldu, fakat onun alışkanlığı kendisinden istenmektir.

Bugün başa gelen musibet tatlıdır, dînin ayakta tutularak korunmasındandır.

Hakaret etmeyi Allah mı emreder, musibete, bu ayıba Furkân yeter.

Şimdi zayıflık gösteren sensin, ilmi de tam olarak hazmedensin.

El-Kahhâr verir mi hayırla mükâfât, değersiz bir kavmi öldürdükleri için.

Müslümanların hakları onu yiyenlerin, intikamla mala saldıranların üzerindedir.

Yüce bir konuma ulaştırdı onu Allah, karanlıktaki dîni ihyâ ettiği için.

Devleti düşmanlara batan iğnedir, cömertliği nefret edenleri aşağılamadır.

12 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'l-Cebeliyye fî Ba'zi'l-Gazavâti's-Şâmilîyye*, Molla Hasan Efendi el-Katehi Özel Arşivi, vr. 70a- 70-b.

Allahın dînine cihâdla yardım ettiniz, bunun için intikamla sizi
ödüllendirdi.

Övünmek için size bu övgü yeter, kınayanların yüzünü karartmaya da
yeter.

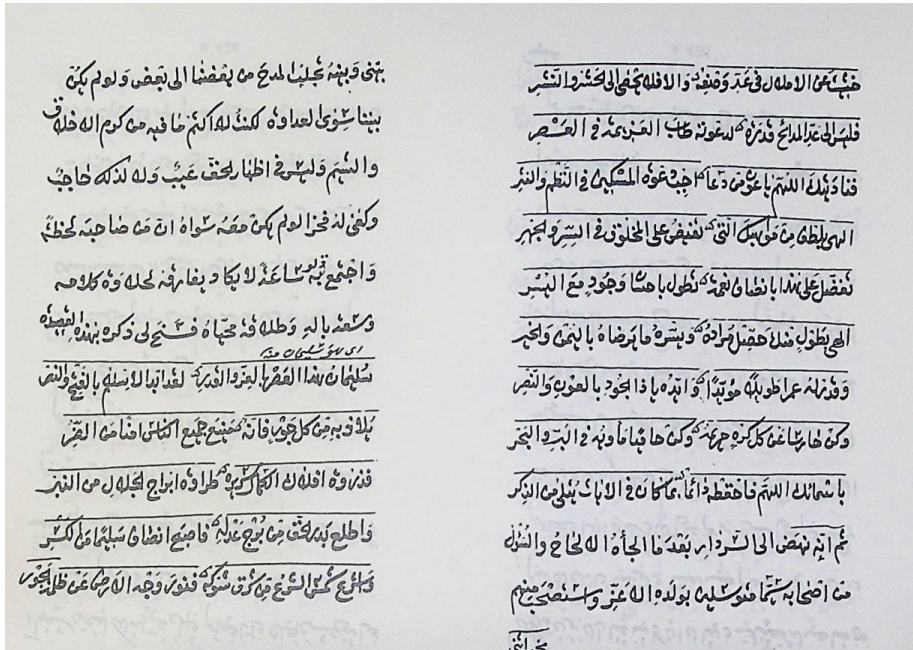
Başta ve sonda el-Müheymine hamd, seçilmiş Peygambere salât.

Yusuf el-Yahsâvî'nin kasidesine el-Karahîden başka Kumuk şairi
Mamağîşi Efendi el-Endirâvî ve Sugraklı Hacı Muhammed gibi bazı şairler
Şeyh Şamil'i metheden ve Yahsâvî'yi kınayan şiirler yazmışlardır.¹³

Şeyh Şamil hakkında yazdığı methiyelerle öne çıkan bir diğer isim
ise Şeyh Şamil'in damadı Abdurrahmân el-Gâzikumûhî'dir. Tarihçi ve edebî
yönü olan müellif Gazavât tarihini anlatan birincil eserlerin de müellifi-
dir. el-Gâzikumûhî hem Gazavât döneminde Şeyh Şamil saflarında Ruslara
karşı cihada katılmış, hem de Şeyh Şamil Ruslara teslim olduktan sonra
onunla birlikte Rusya'da sürgün hayatı yaşamıştır. Müellif eserlerinden
ilki olan *Hulâsatu't-Tafsîl* eserini Kaluga'da sürgündeyken yazmış, ikinci
eseri olan *Tezkire*'yi ise sürgün hayatı bittikten sonra Tiflis'te yazmıştır.
el-Gâzikumûhî son eseri olan ve edebî-tasavvufî şiirleri topladığı *Mec-
mû'un-Nefs*'i ise kardeşi Abdurrahîm el-Gâzikumûhî'ye ithâf etmiş fakat
eserin ne zaman ve nerede yazıldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.
el-Gâzikumûhî hem fiilî olarak Gazavât'a katılmış, hem de edebî alanda
Şeyh Şamil'i savunmuştur. Bunun yanısıra bazı durumlarda Şeyh Şamil'in
kâtipliğini de yapmıştır.¹⁴ el-Gâzikumûhî'nin Şeyh Şamil hakkında kaleme
aldığı kasidesinin orijinal metni ve tercümesi aşağıdaki gibidir:

13 Kayayev, *Terâcim*, 100.

14 el-Gâzikumûhî, *Hulâsatu't-Tafsîl 'an Ahvâli'l-Îmâm Şamuil, Kratkoe İzlojenie Podrobno-
go Opisaniya Del Îmama Şamilya: Kaluga, 1281 g. h. Per. S. Arab. Vved. Komment, Ukaz*
(Moskva: Vostoçnaya Literatura RAN, 2002), vr. 35a; Durkilî, *Nüzhetu'l-Ezhân*, 112.

سليمان هذا العصر بالعز والقدر لقد أبدا لاسلام بالفتح والنصر
 يلاذ به من كل جور فانه يمنع جميع الناس أمنا من الضر
 فذروة أفلاك الكمال سريره طراوة أبراج الجلال من النهر
 وأطلع بدر الحق من برج عدله فأصبح انصافا سليما من الكسر
 وأشرع شمس الشرع من شرق شوكته فنور وجه الأرض عن ظلمة الجور
 خشيت عن الاملال في عد وصنعه والا فلا يحصي الي الحشر والنشر
 فليس الي عد المدائح قدرة لدعوة طاب العزيمة في العصر
 فناديتك اللهم يا عون من دعا أجب دعوة المسكين في النظم والنثر
 الهي بلطف من مواهبك التي تفيض علي المخلوق في السر والجهر
 تفضل علي هذا بانصاف نعمة تطول باحسان وجود مع اليسر
 الهي بطول منك حصل مراده ويسره ما يرضاه باليمن والخير
 وقدر له عمرا طويلا مؤيدا وأيده يا ذا الجود بالعون والنصر
 وكن حارسا عن كل كره جرمة وكن حاميا مأويه في البر والبحر
 بأسمائك اللهم فاحفظه دائما بما كان في الايات يتلي من الذكر¹⁵

15 el-Gâzikumûhî, Hulâsatu't-Tafsîl, vr. 41a-41b.

Süleymanıdır bu asrın izzet ve şerefle, İslâmı göstermiştir fetih ve zaferle.
Her çeşit zulümden ona sığınılır, çünkü o, zarardan korur tüm insanları güvenle.
Kemal feleklerinin zirvesinde döşeği, celal burçlarının tazeliğidir nehirden.
Hak dolunayı göründü adâlet burcundan, insafı ve selîm oldu kırıp dökmeden.
Şeriat güneşi parladı şevketinin doğuşundan, yeryüzünü aydınlattı zulüm karanlığından.
Korktum bıktırmaktan yaptıklarını saymakla, yoksa bitmez haşır ve neşre kadar sayılmakla.
Övgüleri saymaya yoktur kudret, ikinci vakti hoş geldi azimetle dâvet.
Seni çağırıyorum ey duâ edenlerin yardımcısı, nazm ve nesirde bu miskînin duâsına icâbet et.
Bağışlarından olan lütfunla ey İlâhım, mahlûkatın üzerine döktüğün gizlide ve açıkta.
Çeşitli nimetlerle bu kula lütufda bulun, kolaylıkla beraber artan cömertlik ve ihsanla.
İlâhi muradına ulaştır senden gelen lütufla, razı olduğunu kolaylaştır iyilik ve hayırla.
Ona uzun ve güçlü ömür nasîb et, ey kerem sâhibi, onu güçlü et zafer ve yardımla.
Her kötülük ve suçtan koruyucusu ol, gittiği her yerde hâmîsi ol denizde ve karada.
Ey Allahım, isimlerinle koru onu her zaman, Kurânda okunan âyetlerdeki esmâyla.

2.2. Şeyh Şamil Hakkında Yazılmış Hicivler

Gazavât lideri hakkında en çok hiciv yazan ve ilmî anlamda muhaliflik eden iki âlim vardır. Bunlardan en meşhuru Yusuf el-Yahsâvî'dir. Yusuf Kadı olarak da bilinen el-Yahsâvî eğitimini Gazavât'ın muhaliflerinden olan Nûr Muhammed el-Avârî ve Saîd el-Harakânî'den almıştır. el-Yahsâvî, Kafkasya bölgesinde koyu Rus taraftarı olmuştur. Şeyh Şamil aleyhine şiir

yazmakla kalmamış, kendisine taraftar aramak için hac seferi sırasında Hicaz ve Mısır âlimleriyle de görüşmüştür. Fakat el-Yahsâvî, Kafkasya'da yalnız kaldığı gibi, Hicaz'da da kabul görmemiş ve Şeyh Şamil Devleti'nin şerî olmadığı hakkında hiçbir âlimden fetvâ alamamıştır. Şeyh Şamil hakkında yazdığı hicivlere birçok şair tarafından cevap verilmiş ve susturulmuştur. Fakat bu hicivler konusunda ortak görüş, edebî olarak el-Yahsâvî'nin yazdığı şiirlerin daha kaliteli olduğu yönündedir. Nezâr ed-Durkilî, el-Yahsâvî'nin Şeyh Şamil Ruslara teslim olduktan sonra yaptıklarından pişmân olduğunu söylese de, yazdığı hicivden el-Yahsâvî'nin yaptıklarından hiç de pişman olmadığı belli oluyor.¹⁶

Yusuf el-Yahsâvî'nin Şeyh Şamil hakkında yazdığı ve bilinen tek hicivi شمائل شامل أصبحت قتاما (Şamil'in özellikleri toz toprak gibi değersizdir) şeklinde başlayan şiirdir. Şiirin metnini Ali Kayayev *Terâcim* eserinde nakletmiştir.¹⁷

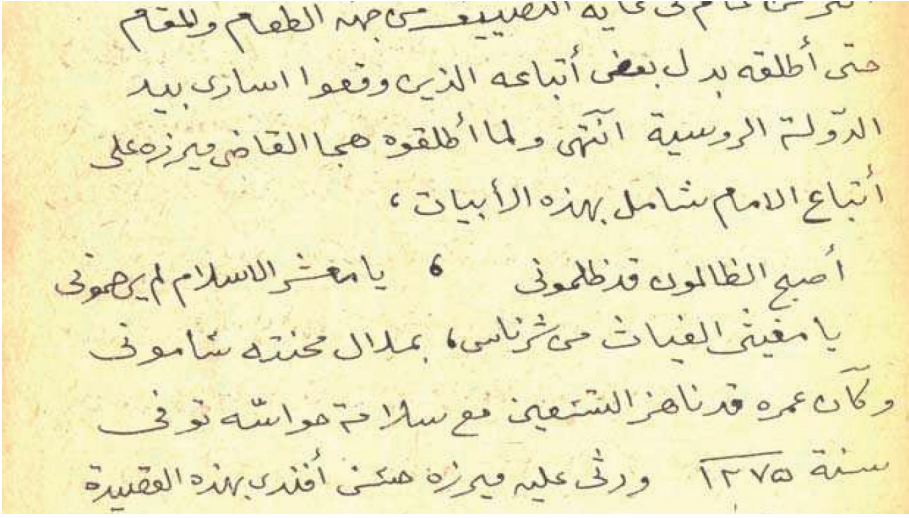
Şeyh Şamil hakkında yazdığı hicivlerle tanınan ikinci şair Mirza Ali el-Ahtî'dir. El-Ahtî, Saîd el-Harakânî, Saîd el-Haçmâzî ve Muharrem el-Ahtî gibi âlimlerin yanında eğitim görmüştür. Mirza Ali el-Ahtî aslında Şeyh Şamil'e hasım olmamış fakat yaşadığı bir olay sebebiyle muhâlifler tarafına geçmiştir. Şöyle ki, Şeyh Şamil Ahtî üzerine sefere çıkarken el-Ahtî bölge âlimlerinden bazılarıyla birlikte Ahtî'da bulunan Rus kalesine sığınmışlardı. Şeyh Şamil bu kaleyi aldıktan sonra orada bulunanlar kendisine teslim olmuştu. Âlim olmalarından dolayı Şeyh Şamil'in kendilerini affedeceğini beklerken tam tersi bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Şeyh Şamil bu âlimleri elleri ve ayakları bağlı şekilde uzun süre yürütmüştür. Bu olay sırasında yaşı çok ilerlemiş olan Mirza Ali, bir yıl süreyle hapiste kalmış ve bu sürede yeme ve içme konusunda çok sıkıntı yaşamıştır. Bu olaydan sonra Mirza Ali Şeyh Şamil ve taraftarlarına düşman olmuş ve onları hicveden kasîdeler kaleme almıştır. Bu kasîdelerden sadece birinin matla kısmını ed-Durkilî eserinde nakletmiştir. Bunun hâricinde Mirza Ali'nin hicivleriyle ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır.¹⁸

16 Ali Kayayev, *Terâcim-i Ulemâ-yi Dağıstan; Dağıstan Bilginleri Biyografileri*, nşr. Tuba Işınsoy- Durmuş-Hasan Orazayev (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 96-98; Durkilî, *Nüzhetu'l-Ezhân*, 189-193.

17 Eserin Türkçe tercümesinde şiirin bir beyti okunmamıştır. Okunamayan beyit şu şekildedir: وباد المال مجموعا متاما (Zenginlik topluca ve tamamen yok oldu), bk. Kayayev, *Terâcim*, 98.

18 Kayayev, *Terâcim*, 106-107; Durkilî, *Nüzhetu'l-Ezhân*, 165.

أصبح الظالمون قد ظلموني يا معشر الاسلام لم يرحموني
يا مغيثي الغياث من شر ناس بملال محنته ساموني¹⁹

Zâlimler bana zulmettiler, ey İslâm ümmeti bana merhamet etmediler.

Ey bana yardım Eden, yardım et, zorluklara katlanmakla beni cezalandırdılar.

Yukarıda bahsedilen şairlerin eserlerinden başka Gazavât dönemi ve sonrası âlimlerinin eserlerinde de Şeyh Şamil en çok işlenen şahsiyetlerdendir. Hasan Alkadârî *Dîvânu'l-Memnûn* eserinin birçok yerinde Şeyh Şamil'e atıfta bulunmaktadır. Şeyh Şamil, Ruslara teslim olduğu sırada olay yerinde bulunan Alkadârî, bu olayı tasvîr eden bir kasîde kaleme almıştır.²⁰ Yine Şuayb el-Bâkinî *el-Ferîdetu'l-Muhammese* isimli eserinde Şeyh Şamil'den bu beyitlerle bahsetmekte ve onu övmektedir:

وجدد الدين بعد الستر في العصر ووطأ الشرك والنفاق في العمر
الشيخ شمويل الغازي الغزوات.²¹

Geçen asırlarda karanlıkta kalan dîni yeniledi, ömür boyunca şirk ve nifâkı yok etti.

Gazavâtlar Gâzisi Şeyh Şamil.

19 Durkilî, *Nüzhetu'l-Ezhân*, 170.

20 Hasan Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn* (Temirhanşûra: Matbaatu Muhammed Mirza Mavrayev, 1913), 272.

21 Şuayb el-Bâkinî, *el-Ferîdetu'l-Muhammese'tu'l-Ehadiyye* (Temirhanşûrâ: el-Matbaatu'l-İslâmiyye li-Muhammed Mirza Mavrâıyov, 1908), 118.

SONUÇ

İmâmet Devleti'nin lideri olan Şeyh Şamil'in hayatı ve mücâdelesini genellikle tarih kitaplarında ele alınmakta, fakat bu mücâdelenin ilmî ve edebî kısmı araştırılmamaktadır. Ancak Gazavât dönemi bu yönüyle de birçok çalışmaya konu edinilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Gazavât'ın başladığı dönemden itibaren karşılaşılan ilmî ve fikrî mücâdeleden ve ona karşı ileri sürülmüş argümanlardan, her iki alanda yazılmış bazı eserlerden bahsedilmeğe çalışılmıştır.

Konu hem Şeyh Şamil taraftarı olan Muhammed Tâhir el-Karahî ve Abdurrahmân el-Gâzikumûhî gibi şâirlerin kasîdeleri, hem de muhâlif şâirlerden olan Yusuf el-Yahsâvî ve Mirza Ali el-Ahtî'nin yazdığı hicivler açısından değerlendirilmeğe çalışılmıştır. Olaya genel olarak bakıldığı zaman Şeyh Şamil'i öven ve destekleyenlerin sayısının ezici bir çoğunlukta olduğu, karşıtların ise münferit kaldıkları görülüyor. Münferit kalan bu muhâliflerin İslâm âleminin diğer bölgelerinde destek arama çabaları da sonuçsuz kalmış, Şeyh Şamil ve taraftarlarının haklı mücâdelesini ortak kabûl görmüştür.

Mevzuyu zorlaştıran ana sebep, Kafkasya bölgesinde yazma eserlerin tam anlamıyla çalışılmamış olması ve bölge âlimlerine ait eserlerin hala büyük bir kısmının özel arşivlerde bulunmasıdır. Bu durum araştırmacıları birçok kaynağın varlığından habersiz kılıyor ve araştırmaların konuyu tam olarak ihâta etmesini engelliyor. Önce Çarlık Rusyası ile yapılan mücâdeleler, daha sonra Sovyet Rejimi yılları ister Kuzey isterse de Güney Kafkasya'da matbaacılığın gelişmesini engellemiş, yazma eserler hakkında ciddi çalışmalar yapılmasına izin vermemiştir. Bu sebeplerden dolayı çalışmada elde edile ve gidilebilen bazı özel arşivlerde bulunan yazma eserler kullanılmış, bu arşivlerin katalog kayıtları olmadığı için ise arşiv sâhibinin ismi ile kaynak gösterilmiştir.

1830'lu yıllardan itibaren tarih sahnesine çıkmış olan Şeyh Şamil, ister yaşadığı dönemde isterse de daha sonraki dönemlerde Kafkasya Arap edebîyatında müstesnâ bir yere sâhip olmuştur. Şeyh Şamil hakkında yazılanlar sadece Arapçayla sınırlı kalmamış, Türkçe, Avarca, Rusca ve diğer birçok dile yazılmış edebî ve ilmî çalışmalara konu olmuştur.

KAYNAKLAR

Abdullah İsakov. Özel Arşiv.

Alibekov, Hızri. Özel Arşiv.

Alkadârî, Hasan. *Dîvânu'l-Memnûn*. Temirhanşûra: Matbaatu Muhammed Mirza Mavrayev, 1913.

Bâkinî, Şuayb Efendi b. İdris. *el-Ferîdetu' l-Muhammesetu' l-Ehadiyye*. Temirhanşûrâ: el-Matbaatu'l-İslâmiyye li-Muhammed Mirza Mavrâ-yov, 1908.

Durkelî, Nezîr. *Nüzhetu'l-Ezhân fi Terâcimi Ulemâi Dağistan*. Trc. A. P. Шихсаидов- Альфريد Бустанов -М. Кемпер. Москва: Mardjani Publishing House, 2012.

el-Gâzikumûhî, Abdurrahmân. *Tezkire, Книга воспоминаний сайида Абдурахмана, сына устада шейха тариката Джамалуддина ал-Хусейни о делах жителей Дагестана и Чечни*. Сочинено и написано в Тифлисе в 1285г.х. Перевод с арабского. М.-С. Саидова, Редакция перевода, подготовка факсимильного издания, комментарии, указатели А.Р. Шихсаидова и Х.А. Омарова, Махачкала: Дагестанское Книжное Издательство 1997.

el-Gâzikumûhî, Abdurrahmân. *Hulâsatu't-Tafsîl 'an Ahvâli'l-Îmâm Şamuil, Kratkoe İzlojenie Podrobnogo Opisaniya Del Îmama Şamîlya: Kaluga, 1281 g. h*. Per. S. Arab. Vved. Komment, Ukaz, Moskva: Vostoçnaya Literatura RAN, 2002.

el-Gâzikumûhî, Cemâleddîn. *Ecvibetu's-Şeyh Cemâluddîn li-Es'ile-ti'l-Âlimi's-Samedânî Saîd el-Harakânî*. Alibekov Hızri Özel Arşivi. Tiflis: 1287.

el-Gâzikumûhî, Cemâleddîn. *el-Âdâbu'l-Mardiyye fi't-Târîkati'n-Nak-sibendiyye*. Temirhanşûra: Matbaatu Muhammed Mirza Mavrayev, 1907.

Henûhî, Abdulkerîm b. Muhammed. Özel Koleksiyon.

Karahî, Muhammed Tâhir. *Şerhu'l-Mefrûz 'Alâ Mueddi'l-Furûz*. Bağ-çararay: Matbaatu Tercüman, 1903.

Karahî, Muhammed Tâhir. *Kafkasya Mücâhidi Şeyh Şamilin Gazavâtı*. Çev. Tahir el-Mevlevî. İstanbul: Matbaa-i Âmidî, 1333/1915.

Kamran Abdullayev

Karahî, Muhammed Tâhir. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Ereşî*. Abdullah İsa-kov, Özel Arşiv.

Karahî, Muhammed Tâhir. *'İbârâtu'l-İ'tibâr*. Alamuddîn Şeyhilâvî, Özel Arşiv.

Kayayev, Ali. *Terâcim-i Ulemâ-yi Dağıstan; Dağıstan Bilginleri Biyog-rafileri*. nşr. Tuba Işinsu- Durmuş-Hasan Orazayev, Ankara: Grafiker Ya-yınları, 2013.

Molla Hasan Efendi el-Katehi, Özel Arşiv.

Nûr Muhammed el-Avârî. *ed-Dürretu's-Semîne*. Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi, 60 Zile 294/5.

Tala Câmîi. Özel Arşiv.

